

UDK 811.163.42'354
Izvorni znanstveni članak
Primljen 14.07. 2007.
Prihvaćen za tisak 28.11. 2007.

Mate Kapović
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora

U članku se govori o najvećim problemima hrvatskoga pravopisa i pravogovora – o problemu pisanja i izgovora *č* i *ć*, odraza jata (*ije* i *je*) te o problemu standardne hrvatske akcentuacije. Hrvatska se situacija uspoređuje sa sličnim pojavama u nekim drugim standardnim jezicima. U članku se kritiziraju i neki prijedlozi reforme hrvatskoga standarda, ponajprije oni Ive Škarića.

Ključne riječi: hrvatski standard; *č* i *ć*; *ije* i *je*; odraz jata; pravopis; pravogovor; reforma.

Uvod¹

Od osamostaljenja se Hrvatske pa do danas više-manje neprestano vode rasprave o tome kako bi trebao izgledati hrvatski standardni jezik, odnosno što bi u njemu trebalo mijenjati. Dva su osnovna pristupa – jedan po kojem se hrvatski standardni jezik treba ostaviti da se normalno razvija i mijenja bez ikakvih naglih i korjenitih promjena te drugi koji uključuje veće ili manje reforme u standardnom jeziku. Te reforme, odnosno promjene mogu biti manjega ili većega opsega. Manjega su opsega recimo promjene kao što su uvođenje pisanja

¹ Zahvaljujem se Sergeju Tarasovu i Mateju Šekliju. Predavanje je ovoga naslova održano na godišnjem skupu HDPL-a u Splitu 2007. godine.

podatci umjesto *podaci* i sl. (iako valja istaći da se uvođenje isključivo novoga načina pisanja ne mora nužno smatrati promjenom manjega opsega). Obuhvatnije su one promjene koje podrazumijevaju veće zahvate u jeziku – takva bi promjena bilo recimo ukidanje razlikovanja *č* i *ć* (i *dž* i *đ*). Izbacivanje je dvaju slova iz abecede svakako puno veća promjena od dopuštanja dvostrukosti pri pisanju množine imenica sa sufiksima *-dak*, *-tak*, *-dac* i *-tac*.²

U Hrvatskoj se, više ili manje eksplicitno, govorilo o raznoraznim promjenama koje bi se mogle izvršiti u standardnom jeziku. U ovom ćemo članku govoriti o trima vjerojatno najvećim problemima hrvatskoga pravopisa i pravogovora - pisanju glasova *č* i *ć*,³ pisanju odraza staroga dugoga jata tj. *ije* i pitanju standardne akcentuacije tj. pravogovorne norme. Razmotrit ćemo neke od prijedlogâ za rješavanje tih problema pokušavajući pritom za dotične probleme naći usporednice u nekim drugim svjetskim standardnim jezicima.

Pisanje *č* i *ć* (i *dž* i *đ*)

Situacija je s pisanjem *č* i *ć* (i *dž* i *đ*) vrlo jednostavna. U standardu se ta dva (odnosno četiri) glasa u pisanju razlikuju (u govoru samo kod profesionalnih govornika kao što su spikeri ili kod govornika koji tu razliku imaju i u svom materinjem govoru). Glasove *č* i *ć* u izgovoru još razlikuje razmjerno velik broj Hrvatâ svih triju narječja – velik broj štokavaca (kod kojih je to opreka slivenika [tš] i [tś] kao u standardu), najveći broj čakavaca (kod kojih je to opreka [tš] i [tʻ]) i kod manjega broja kajkavaca (u prigorskom i donjosutlanskom dijalektu). Valja istaći da se razlika između *č* i *ć* čuva uglavnom u seoskim područjima. U

² Dakle, nećemo govoriti o manjim promjenama, kao što je predlaganje pisanja *ne ću* umjesto *neću*. Ipak, valja ukratko o tom konkretnom problemu nešto napomenuti. Lingvistički je opravdano samo pisanje *neću* (stegnuto od staroga *ne(h)očù), a takvo je pisanje danas neprijeporno uvriježeno i nema ga potrebe napuštati. Takvim pisanjem zapravo slijedimo preporuke starijih hrvatskih jezikoslovaca kao što su Budmani, Ivšić i Jonke. Pisanjem se pak *ne ću*, osim što se vraćamo pisanju iz prve polovice 20. st., vraćamo se i pisanju Vuka Karadžića i njegovih sljedbenika, vukovaca Maretića i Boranića. U 19. se stoljeću pak pisalo *neću*, ali i *nevratim*, *nevidim* itd. Stoga je nejasno koja je to tradicija koja bi zahtijevala pisanje *ne ću*, na stranu njezina jezikoslovna neopravdanost.

³ Ovdje ćemo, jednostavnosti radi, govoriti o *č* i *ć* iako sve rečeno, dakako, vrijedi i za analogan slučaj *s dž* i *đ*, s tim da je *dž* u hrvatskom zapravo rubni fonem jer se javlja samo u posuđenicama kao što je *džip* i kao položajna varijanta od *č* u primjerima kao *srdžba*. Škarić (2006: 242) tvrdi da je razlog što se posuđenice iz engleskoga i talijanskoga preuzimaju s *dž* proizvoljna standardološka odluka. Ipak, valja napomenuti da se te posuđenice u organskim govorima koji razlikuju *dž* i *đ* doista izgovaraju s tvrdim *dž*.

najvećim gradovima razlike nema – u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku⁴. U manjim gradovima se negdje čuva, negdje ne. U kontinentalnoj se Hrvatskoj *č* i *ć* primjerice razlikuju u Đakovu, Požegi, Slavonskom Brodu, Novoj Gradišci i Petrinji, u gradovima se na zapadnoj obali Istre – npr. Puli, Umagu, Rovinju, Poreču itd. *č* i *ć* ne razlikuju⁵ (iako se redovno razlikuju u seoskom čakavskom zaleđu), *č* i *ć* se izvorno ne razlikuju u Sinju, a to je također tipično i za Dubrovnik, kao i za bosanske gradove.⁶ Zanimljive su situacije kao one kod Imotskoga i Sinja gdje se u samom gradu *č* i *ć* ne razlikuju, a u seoskoj okolini da⁷.

Dakako da je govornicima koji u svom materinjem govoru nemaju razlike *č* i *ć* onda teško usvojiti tu razliku u standardnom jeziku – moraju je učiti napamet (dakako, razlikovanje se onda provodi samo u pismu jer se govorno nerazlikovanje ne može promijeniti). Stoga se javljaju glasovi da bi razlikovanje *č* i *ć* trebalo zamijeniti jednim *č* u pismu, čega je najglasniji zastupnik Ivo Škarić (usp. Škarić 2006: 183-205, 242). Međutim, iako bi takva promjena zacijelo olakšala mnogima učenje pravopisa, donijela bi jamačno više problema nego

⁴ Zagreb je izvorno kajkavsko područje pa je jasno zašto razlike nema, u Splitu je već stari splitski čakavski imao samo *ć* na mjestu oba glasa (sasvim sigurno pod utjecajem Mlečana koji te glasove nisu mogli razlikovati govoreći hrvatski), u Rijeci je nerazlikovanje najvjerojatnije posljedica miješanja stanovništva prilikom urbanizacije u 20. stoljeću, a kod Osijeka se može pretpostavljati utjecaj njemačkoga stanovništva, ali ne nužno s obzirom da u Slavoniji i niz manjih mjesta i sela ne čuvaju razliku (iako ima i dosta mjesta koji je čuvaju). Škarić (2006: 188) netočno tvrdi da je razlikovanje *č/ć* u Splitu nestalo zbog susreta čak. i štok., a za Osijek uzima da ga je nestalo zbog susreta dvaju različitih štok. izgovora što je moguće, ali neće biti da je jedini razlog.

⁵ Što nije čudno s obzirom da je ondje uglavnom novije miješano stanovništvo, dok su starosjedioci bili uglavnom Talijani ili govornici istroromanskoga.

⁶ Usp. Ivić 1958: 161. Brozović je (2006: 55) skeptičan prema Ivićevoj (i Vukovićevoj) tezi da je tu posrijedi turski utjecaj.

⁷ U gradovima se *č* i *ć* ne razlikuju zbog utjecaja talijanskoga, tj. gradsko se stanovništvo uglédalo na Mlečane koji su ondje obitali – članovi mletačke uprave (vojske i činovništva) nisu razlikovali te glasove u hrvatskom pa su onda i Hrvati oponašali takav "gospodski" izgovor. Za Imotski Šimundić (1971: 70) tvrdi da se u gradu ne razlikuje *č* i *ć*, a u okolnim selima da, no imam podatke od jedne izvorne govornice, koja i sama razlikuje te glasove, da se (danas) u Imotskom ti glasovi razlikuju. Zanimljiva je sinjska situacija, gdje stari izvorni Sinjani ni danas ne razlikuju *č* i *ć* iako većina današnjih Sinjana te glasove razlikuje s obzirom na to da se u Sinj doselilo puno stanovnika iz okolnih sela u kojima je ta opreka očuvana. Utjecajem se mletačke uprave može objasniti i nerazlikovanje *č* i *ć* u mnogim dalmatinskim gradovima. Zanimljivo je da se u samom mletačkom talijanskom razlikuju *č* (na mjestu toskanskoga [č]) i *ć* (na mjestu toskanskoga [kj]), no govornici mletačkoga talijanskoga izgleda nisu tu razliku prenosili i u hrvatski kada bi ga naučili (slično se vidi i danas u Istri gdje govornici mletačkoga talijanskoga razlikuju *č* i *ć* u svom materinjem jeziku, ali ne i u hrvatskom).

koristi. Kao prvo, neobično je da se neka razlika uklanja iz standardnoga jezika tako radikalno mijenjajući pravopis iako još velik dio govornika ima tu razliku. Možemo našu situaciju usporediti s gornjolužičkom – ondje se u pravopisu i dalje razlikuju *č* i *ć* (koji se pišu jednako kao kod nas!) iako većina govornika više uopće ne razlikuje ta dva glasa. Kao drugo, uvođenje bi takve promjene s financijske strane bilo jako skupo – trebalo bi nanovo tiskati sve službene dokumente, mijenjati službena imena mjestâ, udžbenike itd. Kao treće, ukidali bismo tradiciju pisanja koja je bila konstanta već više od 150 godina, a to se u stabilnim standardnim jezicima ne radi preko noći. Kao četvrto, uopće ne treba sumnjati da bi takva reforma dovela do kaotična stanja jer bi prilično teško bilo natjerati ljude da se njihovo prezime više ne piše s *-ić* nego s *-ič*, pogotovu one koji tu doista izgovaraju *-ć*, kao što bi bilo teško dokazati ljudima da odsad ime svoga mjesta moraju pisati s *č* iako oni tu izgovaraju *ć*. Posljedica bi bila ta da bi se u velikom broju imena zasigurno zadržalo staro pisanje pa bismo dobili situaciju slično mađarskoj gdje se prezimena redovno pišu drugačijom grafijom/pravopisom nego što se danas piše mađarski. Slično se vidi i u našim prezimenima tipa *Kalogjera* gdje se i dalje piše *gj* umjesto razmjerno nova standardnoga grafema *đ*. Zbog svega toga sam mišljenja da se današnji način pisanja ne bi trebao mijenjati u bližoj budućnosti.

Ono što bi u pristupu prema *č* i *ć* trebalo promijeniti jest dopuštanje da se i u standardu opreka *č* i *ć* ostvaruje i na čakavski način, kao opreka *č* i *t'* (tj. *č* : *t'*) kako se ne bi događalo da čakavci koji inače razlikuju ta dva glasa govoreći (sub)standardom imaju samo jedno srednje *č'*, što se danas često događa (Kapović 2004: 102, 104). Najvažniji bi korak u tom smjeru bio taj da se čakavsku djecu u školi ne "ispravlja" kada upotrebljavaju svoje *t'* (Kapović 2006: 380-382). Jasno, govornici koji nemaju razlike, neće je ni dalje imati ni kada govore standardom. Tu bi bilo nerealno očekivati da će itko usvojiti standardni izgovor osim profesionalnih govornika.

Pisanje *ije* i *je*

Pisanje je odraza dugoga jata jedno od najnesretnijih rješenja u hrvatskom pravopisu. Danas pišemo odraz dugoga jata kao *ije* iako se to izgovara kao *jě*, dakle jednosložno,⁸ a ne dvosložno. Pisanje *ije* potječe od Vuka Karadžića, tj. iz

⁸ Naravno, postoji i *ije* koje je upravo dvosložno *i-je* i nema veze s jatom, npr. *pějēm*, *lòšijě*, *kùtije*, *Vergìlje* itd. Valja napomenuti da se *ije* i u čitavu nizu posuđenica čita kao da je riječ o našem jatu, pa se *Vijetnam* čita kao *Vjêtnam*, *orijentacija* kao *orjentácija*, *dijeta* kao *djéta* (ili *djèta*) itd. iako tu standard obično traži dvosložno čitanje. No nema pravoga razloga zašto se i te riječi ne bi izgovarale kao da je riječ o dugom odrazu jata kada se očito tako izgovaraju

onih ijekavskih govora u kojima se to doista izgovara dvosložno, kao *i-je*. Međutim, u Hrvatskoj se to oduvijek izgovaralo kao *jē* pa je to konačno i propisano u hrvatskom standardu te prema Vukovu *brījēg* ili *zviījēzda* mi danas imamo *brijēg* i *zviījēzda*, a zapravo [brjēg] i [zviījēzda]. Dakle, iako je u međuvremenu propisan nov izgovor, koji odražava izgovor velike većine Hrvata, i dalje odraz dugoga jata pišemo na stari način. Premda takvo pisanje nije najsretnije, ne čini ga se uputnim mijenjati iz istih razloga kao što ni ukidanje *č* i *ć* ne bi bilo dobro rješenje. Dovoljno je samo pomisliti da bi se trebala mijenjati službena imena Rijeke i Osijeka i jasno nam je o kakvim promjenama govorimo.

Dugi se odraz jata izgovara kao i kratki, uz razliku po duljini: *sjēči*, ali *sijēčem* [sjēčem]. Razlika je između dugoga i kratkoga odraza jata u tome što se kratko *je* uvijek stapa s prethodnim glasovima *l* i *n* u *lj* i *ñ*, dočim je kod odraza dugoga jata to stapanje fakultativno, tj. ono se obično ostvaruje u govornom jeziku, ali se u "biranijem" jeziku, u "visokom standardu" preferira nesliveni izgovor. Tako se *ljēpšī* uvijek izgovara kao *ljēpšī* s *lj*, dok se *lijēp* može izgovoriti i kao *ljēp* i kao *ljēp* (isto tako i *Nēmica*, ali *Njēmac/Nēmac*). Valja napomenuti i da takav nesliveni izgovor nipošto nije toliko rijedak da bi ga se moglo zanemariti. Dakle, neobično pisanje *je* : *ije* ne razlikuje samo kratko *je* od dugoga *jē*, nego i *je* čije se *j* uvijek sliva s prethodnim *n*, *l* i *jē* čije se *j* može i ne mora sliti s prethodnim *n*, *l*. Valja napomenuti da se pisanje *ije* i *je* u načelu može odrediti po tome izgovara li se *jē* ili *je* (uz malobrojne iznimke sekundarnoga duljenja kratkoga *je*, kao što je gen. mn. *mjēstā* prema *mjēsto*, *vjēštac* prema *vjēštica* itd.)⁹. Dakako da načelo duljine pomaže i kod drugačijega dijalektalnoga izgovora jata (npr. *līp* s dugim *ī* upućuje na pisanje *lijep*, a *līpšī* s kratkim *i* na pisanje *ljepši*). To dakako vrijedi i za kajkavski i za čakavski. Prema kajk. se dugom *ē* u *bēl* zna da se to standardno piše *bijel*, a prema kratkom *ē* u *vēra* da se to standardno piše *vjēra*. Dakako, u nas je problem što mnogi učitelji ne znaju djeci objasniti da se pisanje *ije* : *je* može svladati jednostavnim gledanjem je li odraz jata u njihovu organskom govoru (kakav god on bio) dug ili kratak.¹⁰

(jednako kako nema razloga ustrajavati primjerice na knjiškom izgovoru *injekcija* umjesto uobičajena *injekcija*).

⁹ Produljeno se kratko *je* izgovara jednako kao i dugo *jē*, osim što se kod prvoga *j* uvijek stapa s prethodnim *l* i *n*, a kod drugoga samo fakultativno. Tako se gen. mn. *ljeta* izgovara samo kao *ljētā*, a 3. lice jd. *lijeta* i kao *ljētā* i kao *ljētā*.

¹⁰ Osobno znam više primjera gdje učitelji nisu objasnili da se pisanje *ijelje* može svladati preko duljine čak ni učenicima novoštokavcima, nego su im rekli da se to jednostavno mora naučiti napamet. Usudio bih se tvrditi da je nepoznavanje pravopisa više posljedice nekih učitelja i loša obrazovnog sustava nego nesavladiva pravopisa.

Nesretnoga su se *ije* pokušavali riješiti na dva načina. Dalibor Brozović tvrdi da je to poseban samoglasnik, dvoglas *je* (usp. npr. Brozović 2006: 27-63, izvorno objavljeno 1972-3 ili AG 1991: 439-452), te je stoga pod njegovim vodstvom (uz Stjepana Babića) 1999. Vijeće za normu hrvatskoga jezika predložilo zamjenu pisanja odraza dugoga jata iz *ije* u *ie*, dakle *mlieko* umjesto *mlijeko* (usp. Brozović 1998-9). Taj je prijedlog izazvao burnu raspravu u javnosti i odbačen je nakon negativne reakcije većine stručnjaka (uključujući i književnike). Sama je tvrdnja da je *ije* zapravo dvoglas također prilično nevjerojatna. Odras je dugoga jata u hrvatskom standardnom jeziku (tj. u njegovoj uporabnoj normi) svakako obično dugo *jē*. To što se *j* iz toga slijeda, za razliku od *j* iz kratkoga *je*, ne mora nužno stopiti s prethodnim *l* ili *n* (*mlijeko*/*mļėko*, ali samo *mļėkār*) ne govori da je tu riječ o dvoglasu. Po istoj toj logici bismo mogli tražiti onda i da se različito piše *e* u *vojniče!* koje izaziva palatalizaciju i *e* u akuzativu množine *vojnike* koje ju ne izaziva, a također i da se razlikuju *3 j* – jedno u primjerima kao *snop-je* > *snoplje* kod kojega dolazi do epenteze, drugo u primjerima kao *pjevati*, *njega* [nĕga] kod kojih nema epenteze, ali ima stapanja s prethodnim *n* i *l*, a treće u primjerima kao *pjesak* [pjėsak], *nijem* [njēm/nĕm] gdje nema ni epenteze, ali i gdje je i stapanje s prethodnim *n* i *l* samo fakultativno.¹¹ Iako se odraz dugoga jata u kojem ijekavskom govoru možda i može opisati kao dvoglas, on tu u standardu sasvim sigurno nije. Taj tobožnji dvoglas treba maknuti iz priručnikâ standardnoga jezika¹² jer nema nikakve koristi od uvođenja fantomskih fonema bez ikakve podloge u standardnojezičnoj stvarnosti.

Drugo je rješenje, koje se je u javnosti uglavnom ignoriralo, ono Škarićevo koji je predložio pisanje *je* i za odraz dugoga jata, dakle *mlijeko* umjesto *mlijeko* (usp. Škarić 2006: 153-180). Iako takvo pisanje nipošto nije znanstveno neutemeljeno, takva bi velika reforma danas zacijelo donijela više štete nego koristi.

Pravopisni problemi u nekim drugim jezicima

Kod nas se kao argument za reforme u pravopisu kao ukidanje razlike *č* i *ć* ili *ije* i *je* (što su dvije stvari u hrvatskom pravopisu s kojima Hrvati imaju najviše problema) navodi to da je naš pravopis pretežak i da ga je teško naučiti te da su sve pogreške koje se javljaju posljedica toga. Ovdje ćemo stoga razmotriti pravopise nekih drugih europskih jezika kako bismo vidjeli kakva je situacija u

¹¹ Ovo dobro uočava i Škarić (2006: 156).

¹² HG (1997: 49) npr. propisuje dvoglas, kao i Raguž (1997: 452). Dvoglasa nasreću nema u najnovijoj gramatici Silića i Pranjkića (2005) iako autori preko spora šutke prelaze.

drugim jezicima, koji su to njihovi *č* i *ć* i *ije* i *je* – imaju li i oni sličnih problema kao i mi i komu je teže, nama ili njima? Tako možemo doći do realne slike o tome je li naš pravopis doista tako kompliciran u usporedbi s pravopisima drugih jezika. Prilikom gledanja načina pisanja u drugim jezicima, izostavit ćemo iz usporedbe jezike poput engleskoga, francuskoga ili danskoga i irskoga koji imaju komplicirane etimološke pravopise,¹³ kako je poznato. Te jezike nije potrebno navoditi kao usporedbu jer je njihov pravopis potpuno drugačiji od našega, a svakako i puno teži za učenje. Često se kao protuargument Hrvatima koji kukaju da je nešto komplicirano u hrvatskom pravopisu kaže da kako to da se nitko ne tuži kada treba naučiti pisati engleski. To je zapravo i istina, problemi su s *č/ć* i *ijelje* smiješni u usporedbi s problemima u pisanju primjerice engleskoga ili francuskoga. Ovdje ćemo se dakle orijentirati na one standardne jezike čiji pravopis, kao hrvatski, više-manje vjerno i nedvosmisleno, odražava izgovor dotičnih jezika. Pa ipak, u svakom takvom pravopisu ipak ima nekih pojedinosti koje uzrokuju probleme u pisanju izvornim govornicima (čak više nego stranim¹⁴). Ovdje ćemo navesti neke takve primjere da bismo vidjeli kako hrvatski standardni jezik i njegov pravopis stoje u tom pogledu. Među primjerima će nam dobra ilustracija biti španjolski, jezik za koji bi mnogi na prvi pogled rekli da se piše uglavnom kako se i govori, iako baš i nije tako, i više slavenskih jezika koji se, kao i hrvatski, pišu latinicom.

Na početku ćemo se dotaći pisanja glasa *h* koje je u više jezika problematično jer se lako gubi. U mnogim se romanskim jezicima (npr. španjolskom i francuskom, ali ne i u talijanskom) još piše etimološko *h* prema latinskom (npr. španj. *hora* [ora], *hombre* [ombre],¹⁵ ali tal. *ora*, *uomo* prema lat. *hora*, *homo*) kojega u izgovoru nema već 2000 godina.¹⁶ Probleme s pisanjem *h* imaju i neki neromanski jezici, npr. baskijski, turski i estonski u kojima mnogi ili većina govornika dotičan glas ne izgovaraju iako se u standardnom jeziku dosljedno bilježe.¹⁷ Glasa *h* u svojim materinjim govorima nemaju ni mnogi govornici hrvatskoga (i štokavci i kajkavci i čakavci), ali s njim u načelu nema puno

¹³ Zanimljivu situaciju imamo u novogrčkom, ondje se [i] može pisati na 5 načina – kao *ι*, *η*, *ει*, *οι*, *υ* (dakako, svi su se ti grafemi u starogrčkom doista različito izgovarali).

¹⁴ Strani govornici uče riječi napamet ispočetka te im u načelu nije problem zapamtiti (vizualno ili izgovorno) koja riječ ima primjerice *č*, a koja *ć*, jednako kao što trebaju zapamtiti koja riječ ima *č*, a koja *c*. To je veći problem izvornim govornicima koji ne razlikuju te glasove pa moraju napamet učiti kad ide koji, što za većinu drugih glasova ne moraju. Dakako, i strancima mogu biti problematične izmjene *č* i *ć* ili *ije* i *je* u različitim oblicima iste riječi, kao *sjeći* : *siječem*.

¹⁵ No ne dosljedno, usp. npr. španj. *armonía* bez *h*-.

¹⁶ Dakako, u španj. se *h*- piše i prema lat. *f*- (španj. *humo* "dim" < lat. *fūmus*), a tu se *h*-izgovaralo još u srednjem vijeku.

¹⁷ U turskom glas *h* u načelu uvijek imaju samo posuđenice iz arapskoga i perzijskoga.

problema jer govornici u načelu lako nauče gdje je *h* u standardu (neki govori dakako čuvaju *h*, npr. zagrebački i dubrovački govor).¹⁸ Glas se *h* često u sredini riječi ne izgovara ni u njemačkom (npr. *gehen* "ići" [gĕ(ə)n]), a gubljenje je *h* tipično i za neke britanske engleske govore (npr. cockney).

U španjolskom jeziku osim pisanja *h* postoji više problema koji zadaju glavobolje izvornim govornicima. U španjolskom ne postoji razlika *b/v* (na početku je riječi je uvijek [b], a u sredini između samoglasa [β]), ali razlika postoji u pisanju (usp. *basto* "grub" i *vasto* "prostran", u izgovoru oboje [basto])¹⁹. Također, glasovi *y* i *ll* (izvorno [j] i [ʎ]) su se prije razlikovali u španjolskom, no danas ih gotovo svi govornici španjolskog izgovaraju jednako²⁰ (točan izgovor ovisi o dijalektu, od [j] do [ʝ], [ʒ] itd., usp. *llena* "poplava", ali *yema* "pupoljak"). Također, sljedovi se [xe] i [xi] pišu na dva načina, kao *je, ji* i kao *ge, gi* (češće) (usp. *gemir* "jecati", ali *jeme* "pedalj"), dok se [pe] i [pi] pišu ili kao *ce, ci* (češće) ili kao *ze, zi* (usp. *cédula* "cedulja", ali *zedilla* "kvačica, dijakritčki znak ,"). Kako se u američkom španjolskom (u Srednjoj i Južnoj Americi) [p] nikada ne razlikuje od [s], ondje se napamet mora učiti za svako [se] i [si] pišu li se s *ce, ze* ili *se*, odnosno s *ci, zi* ili *si* (ondje se početni glas u *se* "svila" izgovara jednako kao u *cédula* i *zedilla*). Važno je napomenuti kod svih ovih slučajeva da je tu riječ o razlikama u pisanju koje u govoru uopće ne postoje osim možda jako rijetko za *y/ll* (dakako, u europskom se španjolskom razlikuje [p] od [s]). Dakle u svim je slučajevima riječ o umjetnim razlikama u pisanju koje proistječu iz etimologije. Mnogi Španjolci imaju problema i s pisanjem glasa *s* na kraju sloga, koje u govoru često u potpunosti nestaje (pa se *gracias* umjesto standardnoga [graβias] čita [graβia]). Španjolicima puno problema stvara i pisanje naglasaka u riječima. Naglasak se ne piše kod riječi koje završavaju na suglasnik i imaju naglasak na posljednjem slogu i kod riječi koje završavaju na samoglasnik (ili na *-n* i *-s*), a imaju naglasak na pretposljednem slogu. U svim se ostalim slučajevima naglasak piše. Iako je to pravilo razmjerno jednostavno, Španjolci s tim u načelu imaju dosta problema (valja uzeti u obzir i to da se mjesto naglasaka može razlikovati u dijalektima).

Švedski je pravopis također razmjerno jednostavan u većini slučajeva, ali se neke stvari mogu pisati na više načina. Tako se grafem *o* katkada čita kao [ū], a

¹⁸ Hrvatski govornici koji nauče glas *h* u školi, ili su ga općenito stekli utjecajem standardnog jezika, izgovaraju taj glas u načelu uvijek "oslabljeno" (kao eng. *h*), dočim ga govornici koji ga imaju u svojim materinjim govorima često izgovaraju kao velarni frikativ [x]. Prvi onda izgovaraju riječi poput *bronhi* s [nh], a drugi s [ŋx] jer se glas *n* asimilira velaru.

¹⁹ Katkad ne pomaže ni etimologija, usp. španj. *móvil* "pokretan" i *abogado* "odvjetnik" prema lat. *mobilis* i *advocatus*.

²⁰ Razlikuju se još samo u nekim zabitim dijelovima Južne Amerike i u Španjolskoj oko Extremadure.

rjeđe i kao [ō] ako je dug, tj. kao [ɔ] i rjeđe kao [u] ako je kratak, usp. *rot* [rūt] "korijen", ali *kol* [kōl] "ugljen" i *boll* [bɔl] "lopta", ali *rott* [rūt] "veslao". Također, u veliku je dijelu Švedske nestalo razlike između [e] i [ɛ] (otvorenog e) pa se *sett* "vidio" i *sätt* "način" jednako izgovaraju.

U mađarskom se glas [j] može pisati i kao *j* i kao *ly*. Grafem se *ly* nekoć izgovarao kao [l] (i još se tako izgovara u nekim dijalektima), ali se u standardu danas izgovara jednako kao *j*. Usp. *hely* [hej] "mjesto" i *háj* [hěj] "kora", a također i uzvik *hej!* [hej].

I u nizu slavenskih jezika koji se pišu latinicom i u načelu imaju jednostavan pravopis nailazimo na neke probleme, uglavnom zbog etimološkoga pisanja nekih glasova.

Tako se u slovenskom pravopisno razlikuje početno *u-* od *v-* iako se to izgovara potpuno jednako (kao [u] odnosno [ʊ], ovisno o položaju), npr. *udariti*, ali *vdati se*. Tu je riječ o čisto umjetnom etimološkom pisanju.²¹ Valja reći i da svi slovenski govori imaju više ili manje reducirane kratke samoglasnike (npr. u Ljubljani se kratki *i* i *u* uopće ni izgovaraju pa se pridjev *ljublanski* izgovara zapravo [lɔlɔnsk]), no to se u pismu uopće ne vidi.

U češkom se i slovačkom [i] piše i kao *i* i kao *y* (prema starim slavenskim *i i *y koji su se u češkom još razlikovali kada je Jan Hus predložio svoju reformu češkoga pravopisa). Razloga za različito pisanje ima još ispred *t*, *d*, *n* jer se *ty*, *dy*, *ny* izgovara s običnim [t], [d], [n], a *ti*, *di*, *ni* s palataliziranim [tʲ], [dʲ], [nʲ]. Međutim, ispred ostalih samoglasnika razlika postoji samo u etimologiji (npr. u riječima *bít* "biti, tući" i *býti* "biti, postojati"). U slovačkom je dodatan problem i grafem *ä* koji se u većini dijalekata izgovara kao i obično *e* (samo se u srednoslovačkom *ä* izgovara kao otvoreno [ɛ]), ali se u pravopisu ta dva glasa ipak razlikuju (usp. *mäso* "meso", ali *mesto* "grad"). Zanimljivo je da čak ni oni govornici koji u svom materinjem govoru razlikuju *e* i *ä* ne izgovaraju to različito u standardu jer se to smatra ruralnim.

U poljskom se [ż] i [u] pišu na dva različita načina ovisno o etimologiji. Tako se [ż] može pisati i kao *ż* (odgovara u načelu hrvatskom *ž* etimološki) i kao *rz* (odgovara u načelu hrvatskom *r*), pa se "željezo" piše kao *żelazo*, a "rijeka" kao *rzeka* (nekoć se *rz* izgovaralo različito od *ż*, kao češ. *ř*, ali se u međuvremenu

²¹ Zanimljiv je i slučaj sufiksa *-lec/vec* (u riječima tipa *pevec*, *volivec*, *igralec*, *letaletc*), koji se u većini govora izgovara reducirano kao *-yc* pa nije jasno je li to etimološki bilo *l* ili *v* (oboje daje *y* na kraju sloga) što je dovelo do brojnih pravopisnih prijepora u Sloveniji.

razlika izgubila).²² Tako se i [u] može pisati ili kao *u* (kada je to etimološki staro *u) ili kao *ó* (kada je etimološki riječ o starom *o koje je bilo produljeno u *ō, danas se izgovorom izjednačilo s *u*), usp. *szósti* "šesti" i *szum* "šum".

U lužičkim je jezicima staro *l* ("tvrdo" *l*) dalo [ɥ] te se tako izjednačilo sa starim *w* [ɥ] premda se i dalje različito pišu, usp. gornjolужиčki *loché* "lakat", ali *wol* "vol" [ɥou]. Već spomenusmo da se u izgovoru u gornjolужиčkom više ne razlikuju *č* i *ć* pa se isto izgovaraju *česać* "češati" i *ćesać* "tesati".

Možemo na kraju zaključiti da dosta jezika ima svoje *č* i *ć* i *ije* i *je*, ali da u mnogima nitko od govornika ne može znati kada koje dolazi, osim napamet (ili ako se bavi povijesnim jezikoslovljem).

Hrvatska standardna akcentuacija

Hrvatska je standardna prozodija nastala na novoštokavskoj osnovici (četiri naglaske - ` , ^ , ` , i zanaglasna duljina ˘) i to onoj zapadnoga tipa pa u njoj imamo primjerice naglaske kao *měne*, *vòće*, *kòplje* (a ne *mène*, *vòče*, *kòplje* kao u srpskom standardu) itd. Kao i većina hrvatskih dijalekatnih naglasnih sustava, i hrvatski je standardni naglasni sustav prilično složen i težak za učenje (za svaki primjer treba naučiti koji naglasak ima, a naglasak se nerijetko mijenja u paradigmi i tvorbi). Stoga se hrvatska standardna akcentuacija nikako ne može postaviti na istu razinu kao primjerice engleska ili njemačka jer su njihovi naglasni sustavi daleko jednostavniji, a ni u samim organskim govorima nema toliko različitosti. Kako je hrvatska standardna akcentuacija, kao što rekosmo, prilično složena, jasno je da se ona ne može tek tako usvojiti – treba svladati ne samo izgovor četiriju naglasaka i zanaglasne duljine, nego i naučiti koja riječ ima koji naglasak i kako se taj naglasak mijenja u riječi (primjerice *tráva* – *trávu*, ali *gláva* – *glávu*). Koliko će vremena trebati pojedinom govorniku da usvoji standardnu akcentuaciju ovisi o njihovom organskom govoru. Što govor ima konzervativniju akcentuaciju, bez obzira na njezinu površinsku razliku od standardne, i bez obzira na to je li govor štokavski, čakavski ili kajkavski, usvajanje će biti lakše. Pa ipak, standardnu akcentuaciju neštoštokavci (osim ako nemaju u blizini štokavske govore kao uzor) teško mogu svladati u školi ili usputnim učenjem. Stoga hrvatsku standardnu akcentuaciju valja promatrati ne kao nešto što svi moraju obavezno usvojiti, nego kao ideal kojemu svi manje ili više teže pokušavajući govoriti standardom te mu se, po potrebi i po mogućnostima, više ili manje približavaju. Nemoguće je očekivati da će svi

²² Etimološko pisanje nije uvijek dosljedno, piše se primjerice *žebro* "rebro", umjesto očekivana *rrebro.

govornici usvojiti hrvatski standardni naglasak, a to, u konačnici, nije ni potrebno – uopće je običnu čovjeku malo kad potrebno govoriti standardom (usp. Kapović 2006) i ne treba nipošto inzistirati na pretjerano često upotrebi standarda. Standardni naglasak u potpunosti usvajaju u načelu samo profesionalni govornici – spikeri na (državnom) radiju i televiziji, glumci, neki jezikoslovci itd. Ostali se govornici standardnoj akcentuaciji, kao idealu, više ili manje približuju. Tako pojedini govornici govoreći standardom izgovaraju *kolāč* (što bi bio "idealni" standardni oblik) ako su profesionalni govornici ili novoštokavci (eventualno i *kōlač* bez duljine), neki zadržavaju svoj organski izgovor – *kolāč*, *kolāč* ili *kolāč*, a neki oponašajući standardni izgovor izgovaraju *kolač* (ili eventualno *kōlač*). Ovakvu situaciju sa standardnom prozodijom, koja može izgledati čudnom jednom Englezu ili Francuzu, objašnjava činjenica da je jednostavno većina organskih sustava u hrvatskom jeziku složena i da je teško doći do standardnoga modela koji bi bio lako usvojiv. Ukidanje standardne propisanosti naglaska teško da bi što riješilo (a i situacija se praktički ionako ne bi promijenila), a čak ni uvođenje primjerice jednonaglasnoga dinamičkoga naglaska (kakav primjerice postoji u Zagrebu i Rijeci²³) ne bi ništa riješilo jer opet nije realno očekivati da bi primjerice štokavci mogli izgubiti ili zatomiti svoja četiri različita naglaska. Osim toga, ovakva standardnojezična situacija s naglasnim sustavom nikako nije hrvatska posebnost. Slična situacija postoji u svim jezicima koji imaju koliko-toliko složen naglasni sustav koji se dosta razlikuje po dijalektima. Tako je primjerice u litavskom²⁴ i latvijskom,²⁵ tako je u švedskom²⁶ i norveškom, tako je u ruskom (koji iako, za razliku od već spomenutih jezika, nema intonacijâ ima složen

²³ Kapović 2004. Valja napomenuti da zagrebački i riječki sustav nisu potpuno isti iako su fonetski slični. Tako se primjerice u Zagrebu kaže *nōžič*, a u Rijeci *nož'ič* (i tako praktički sve riječi na *-ić*), u Zagrebu *p'ečat*, u Rijeci *peč'at*, u Zagrebu *n'e možeš*, u Rijeci *ne m'ožeš* itd.

²⁴ Standardni litavski ima 3 različita "naglasaka" - ´ ("silazni"), ~ ("uzlazni") i ` (kratki). Govornici aukštaitiskih dijalekata, na osnovi kojih je nastao i standardni litavski, govoreći standardom razlikuju ´ i ~ onako kako se oni razlikuju u njihovim materinjim govorima (gotovo nikada baš "silazno" i "uzlazno"). Osim toga, govornici druge skupine dijalekata, žemaitškoga, imaju potpuno drugačiji naglasni sustav te dakako ne usvajaju nikakav standardni izgovor govoreći standardom, a govornici velikih gradova kao što su Vilnius, Kaunas i Klaipėda s miješanim stanovništvom u načelu nemaju intonacijskih opreka ni u govornom jeziku ni kada govore standardom.

²⁵ Latvijski standard ima 3 "naglasaka" - ~ (uzlazni), ^ (slomljeni, zapravo glotalizirani) i ` (silazni), ali dvije velike skupine dijalekata imaju samo dva naglasaka. Jasno je da govornici tih dijalekata teško mogu usvojiti standardni sustav.

²⁶ Švedski, a slično tomu i norveški, razlikuje dva "naglasaka" – 1 ("običan" ´) i 2 ("dvoslogi" `), npr. *tālār* "govorim" (2), ali *skriver* "pišem" (1). Naglasni se sustavi dakako razlikuju u pojedinim dijalektima i takvi se organski naglasni sustavi dakako onda u većoj ili manjoj mjeri prenose i u standardni jezik. U Norveškoj je pak posve uobičajeno da svatko govori svojim dijalektom, čak i u posve službenim prigodama.

sustav slobodnoga dinamičkoga naglasaka²⁷), tako je u slovenskom,²⁸ tako je u japanskom,²⁹ kineskom³⁰ i vijetnamskom³¹ itd. U svim je tim jezicima standardni naglasni sustav, opisan u standardnojezičnim priručnicima, zapravo ideal kojemu se više ili manje teži (cinici bi rekli da je standardna akcentuacija često mrtvo slovo na papiru, osim za one čiji je materinji govor prozodijski blizak standardnomu), ali ga prosječni govornik nikada zapravo ne svlada do kraja (jer je to praktički nemoguće za obična čovjeka, a nema ni neke potrebe) te se u praksi govoreći standardnim jezikom čuje razmjerno velik broj substandardnih naglasnih varijanata zasnovanih na naglasnim sustavima organskih govora. Stoga ni u hrvatskoj situaciji nema razloga težiti nekakvim revolucionarnim rješenjima – valja samo shvatiti u čem je specifičnost hrvatske prozodijske situacije te da nikako ne uspoređivati ili izjednačivati našu naglasnu situaciju s engleskom (u engleskom primjerice u ostvaraju standarda dosta variraju ostvaraji samoglasa, dok u hrvatskom s tim nema praktički nikakvih problema). Naš je standardni naglasak novoštokavski i tu tradiciju nema potrebe

²⁷ U ruskom se, kao i u hrvatskom, naglasak često mijenja u paradigmi i tvorbi te je sustav prilično složen i teško naučiv. Tako i Rusi govoreći standardom uglavnom zadržavaju mjesto naglasaka iz svojega organskoga govora, mijenjajući ga samo u nekim općepoznatim slučajevima.

²⁸ U slovenskom postoje dva usporedna standardna sustava – stariji, tonski, s tri "naglasaka" - ' ("uzlaznim"), ^ ("silaznim") i ` ("kratkim") te mlađi, dinamički samo s razlikovnom duljinom. Do uvođenja je dinamičkoga sustava došlo jer 2/3 Slovenije nema više tonski naglasak. U praksi je pak i takav dinamički sustav zapravo samo ideal te govornici u načelu zadržavaju svoj organski sustav i govoreći standard (npr. govornici gradskih govora sa zapada Slovenije koji nemaju opreke po duljini ne usvajaju tu opreku govoreći standardom).

²⁹ Standardni je japanski naglasni sustav zapravo naglasni sustav tokijskoga govora. Takav se sustav uzima za najneutralniji i najrazumljiviji, ali u praksi svi uglavnom zadržavaju svoj organski naglasak govoreći standardni japanski.

³⁰ Pod kineskim se obično podrazumijeva više kineskih jezika. U osnovici je standardnoga jezika mandarinski govor glavnoga grada Pekinga. Kineski ima 4 različita tona (ˉ ravni, ˊ uzlazni, ˇ silazno-uzlazni i ˋ silazni), koji se još mogu mijenjati ovisno o tome koji ton dolazi iza njih (tzv. tonski sandhi). Naglasni su sustavi kineskih jezika i dijalekata jako raznovrsni, a svaki u načelu ima bar nekoliko tonova (pri čem je standardni mandarinski još razmjerno siromašan). I sami se dijalekti mandarinskoga naglasno jako razlikuju, tako recimo grad Tianjin, odmah pored Pekinga, u kojem se također govori mandarinski, ima potpuno različiti naglasni sustav od pekinškoga. Jasno je da je u takvoj situaciji teško očekivati da će neizvorni govornici dobro usvojiti standardni mandarinski naglasak iako se ondje, za razliku od Hrvatske ili Litve, posvećuje tonovima puno više pozornosti, a i između kineskih jezika/dijalekata postoje i više-manje pravilne tonske podudarnosti koje mogu olakšati učenje standardnih tonova.

³¹ Standardni vijetnamski je izgrađen na osnovici dijalekta glavnoga grada Hanoia koji ima 6 tonova koji se svi bilježe u pismu. Južni pak dijalekat grada Sajgona (Ho-Ši-Mina) ima samo 4 tona. Kada govornici južnoga dijalekta govore standardom, obično upotrebljavaju samo svoja 4 tona.

mijenjati shvatimo li da je u jezicima kao što je hrvatski nemoguće postići strogu prozodijsku standardnojezičnu normu koje bi se svi do u najmanji detalj pridržavali.

Zaključak

U članku smo razmotrili tri goruća problema hrvatskoga pravopisa odnosno pravogovora – pisanje *č* i *ć* (*dž* i *đ*), *ije* i *je* i standardnu akcentuaciju. Iako se često govori da je naš pravopis težak i da ga je nemoguće naučiti, usporedba s drugim europskim jezicima pokazuje da to nije baš točno. Za razliku od dosta drugih standardnih jezika, koji u svojem pisanju razlikuju grafeme koji se nigdje u živu govoru u tim jezicima ne razlikuju,³² nikako se ne može tvrditi da je razlikovanje *č* i *ć* i *ije* i *je* u hrvatskom standardu tako umjetno. Mnogi govornici još razlikuju *č* i *ć*, a *ije* i *je* je većini govornika lako razlikovati prema dugim i kratkim odrazima jata u svojim organskim govorima³³ (jasno da je pisanje *ije* za dugo *jē* samo po sebi čudno, ali je ustaljeno). Stoga nije jasno zašto bi se u hrvatskom pošto-poto provodile velike reforme ukidajući već odavno ustaljena rješenja iako ona zapravo razmjerno veliku dijelu Hrvatâ ne bi trebala pričinjavati većih teškoća, kad je praksa u drugim standardnim jezicima u Europi očito takva da se stare opreke u pisanju zadržavaju i nakon što su u govoru već davno iščezle. Ako jednoga dana više nitko od hrvatskih govornika ne bude razlikovao *č* i *ć*, tada se može razmisliti o velikoj reformi pravopisa. Dotad nema smisla mijenjati ono što je uvriježeno³⁴. Pritom se, dakako, misli na pismo. U izgovoru se, kao što je i dosad bila praksa, trebaju tolerirati razni

³² Iznimka je njemački, gdje se umjesto staroga β po novom pravopisu uvodi pisanje *ss*, ali ondje je fakultativno pisanje *ss* umjesto β bilo već i prije dopušteno, a staro je "oštro" β daleko od toga da nestane. Primjerice, u Austriji njemačka reforma pravopisa nije baš naišla na velik odjek. Valja napomenuti i to da austrijski govornici njemačkoga moraju napamet učiti u pismu razliku između *p*, *t*, *k* i *b*, *d*, *g* jer je u svojim organskim govorima nemaju.

³³ Tu su dakako iznimka organski govori bez razlikovne duljine, kakvi su neki kajkavski govori (međimurski, gornjosutlanski), neki čakavski govori u Istri i urbani govori Zagreba i Rijeke.

³⁴ Zanimljivo je da Škarić želi ukinuti "nepotrebno" *č* i *ć*, ali bi primjerice uveo razliku *r* i *ř*. Iako oni doista funkcioniraju na isti način kao i *i* i *j* (Škarić 2006: 243), ali ne baš i kao *u* i *v* (jer se ne može ipak reći da je dvousneno [u̝] osnovni izgovor *v*, koje dapače mnogi govornici hrvatskoga izgovaraju kao frikativ), nema smisla uvoditi takvu razliku u pravopis. Jedini je minimalni par *istřo* : *Istro!* (ali se čak i tu najčešće izgovara *īstrō*, a ne *īštřo*). Neobično je kako tu Škarić primjenjuje posve različite kriterije nego kod *č* i *ć*. Također bi pisao /radijski/ prema /radij/, ali /radiski/ (sic!) prema /radio/ (Škarić 2006: 247) iako se oba pridjeva uobičajeno isto izgovaraju.

organski izgovori *č* i *ć*, pa i onaj čakavski (što neki čakavci u praksi i provode)³⁵. Jasnije je da bi s praktičnoga stajališta bilo dobro ukinuti ove opreke jer bi tako mnogi ljudi automatski postali "pismeniji", ali valja uzeti u obzir i brojne negativne strane takve promjene – prekidanje tradicije, veliki financijski troškovi radi mijenjanja službenih dokumenata, natpisa itd., problemi s mijenjanjem osobnih imena i imena mjesta na koje su ljudi navikli i za koje su emotivno vezani itd.³⁶

Što se tiče hrvatskoga naglasnoga sustava, objasnili smo da je u hrvatskom, kao i u drugim sličnim jezicima, nemoguće propisati standardni naglasak kojega bi se svi strogo pridržavali i mogli naučiti s obzirom na to da većina organskih govora ima poprilično složene (i međusobno različite) naglasne sustave pa ni standardni sustav ne može biti lako savladiv. Stoga se u jezicima poput hrvatskoga, litavskoga ili japanskoga standardni naglasni sustav više promatra kao "ideal" kojemu se teži, nego kao nešto što će svi govornici usvojiti tijekom učenja standarda. To je jednostavno različit koncept standardne prozodije od onoga u jezicima s jednostavnijim naglasnim sustavima kao što su engleski ili njemački. Ukidanje tonskoga naglasaka u hrvatskom standardnom jeziku još nitko nije izravno predložio iako se često čuju glasovi za "urbanizaciju" hrvatske akcentuacije. Nije jasno doduše po čem bi to novoštokavski četveronaglasni sustav bio ruralan znamo li da on postoji i u dva od četiri najveća grada u Hrvatskoj – Splitu i Osijeku, i da je ondje vrlo stabilan. Škarić (2006) traži uvođenje tronaglasnoga sustava, tj. izbacivanje kratkouzlaznoga naglasaka koji tobože nije hrvatski³⁷, no takve su tvrdnje smiješne s obzirom da svi

³⁵ Kada čakavci svoj sustav u kojem razlikuju *č* (koje se može ostvariti na razne načine) i *ć* napuste te govoreći standardno izgovaraju jedno srednje *č*, tomu ima više razloga. Jedan je svakako utjecaj većih gradskih sredina gdje te razlike nema jer se gradski izgovor shvati kao standardni (Kapović 2004), a drugi je taj što mnogi učitelji u osnovnim školama ne dopuštaju čakavcima razlikovati *č* i *ć* na svoj način u standardu, za što jednostavno nema pravoga razloga.

³⁶ Valja istaći da su reakcije na Škarićeve prijedloge o pisanju samo *č*, *đ* i *je* u javnosti naišle uglavnom na negativne odjeke ili ignoriranje. Mnogim je ljudima zbog jednostavne navike i inercije nezamislivo mijenjanje pisanja nekih osnovnih riječi iako mnogi od tih koji ne žele promjene u izgovoru ne razlikuju te glasove. Govornici se koji razlikuju *č* i *ć* u svojim govorima posebno oštro suprotstavljaju ne samo idejama o nerazlikovanju toga u standardu, nego čak i popularnim nazivima "meko" *ć* i "tvrdo" *č* (njima su to jednostavno dva različita glasa – *ć* i *č*, kojima nema potrebe pridavati nikakve pridjeve). S takvim sam se tvrdim stavovima oko tih naziva susretao u govornikâ koji imaju opreku po čitavoj Hrvatskoj.

³⁷ Valja napomenuti i to da su sva "sociofonetska" istraživanja naglasaka koja su provodili Škarić i njegovi suradnici krajnje nepouzdana. Autor je ovoga članka prisustvovao jednom takvom istraživanju i, dok je spiker čitao naglasne inačice tipa *Dalmatīnācā*, *Dalmātīnācā*, *Dalmatinācā* (inače nepostojeći umjetan naglasak) itd. za koje su ispitanici trebali odrediti koliko su im prihvatljive ili neprihvatljive, opazio da gotovo svi studenti-ispitanici igraju

novoštokavski govori u Hrvatskoj imaju četveronaglasni sustav. Ne postoji nikakva "urbana" tronaglasna štokavska akcentuacija koju Škarić zagovara, a tim umjetnim "pojednostavljenjem" sustava se ne bi dobilo ama baš ništa³⁸.

Na kraju možemo zaključiti da, s obzirom na to da doista nema razloga za revoluciju (bar ne u pitanjima o kojima smo ovdje raspravljali), možemo hrvatski standard slobodno prepustiti spontanoj evoluciji.

Literatura

- AG 1991 = Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU – Globus.
- Brozović, Dalibor (1998-9). Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovoписu. *Jezik* 46.1: 1-4
- Brozović, Dalibor (2006) *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.
- HG 1997 = Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1997²). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

potapanja brodova ili gledaju besciljno kroz prozor. Pri takvim istraživanjima valja biti realan i znati da većini ljudi, pa i studentima fonetike, sitne razlike u naglascima nisu pretjerano bitne. Teško na je na takvu čemu zasnivati neke velike teorije.

³⁸ Škarićeva su istraživanja i inače prilično čudnih metodoloških postavaka. Većina se istraživanja izvodi na studentima, mahom Zagrepčanima (usp. Škarić 2006: 113 gdje se vidi "reprezentativan" uzorak od 60 Zagrepčana, 15 Splitskana i 4 Osječanina – valja napomenuti da su govor rođenih Zagrepčana nikako nije jednak govoru svih Zagrepčana jer je u Zagrebu više od 50% doseljenika), a nije jasno što Škarić točno hoće postići pitajući što o standardu misle studenti fonetike kojima on sâm predaje, niti kako to može za ikoga biti relevantno. Za istraživanja se često biraju posve neprikladni primjeri - npr. za ispitivanje se kraćenja *ṛ* uzimaju primjeri *pṛvī* i *pṛvī̄*, Škarić 2006: 135, iako je tu riječ o naglasnim varijantama koje nemaju veze s pokraćivanjem *ṛ* (postoji i varijanta *pṛvī̄*) i iako je oblik *pṛvī̄* u Hrvatskoj posve rijedak. Škarić (2006: 137) misli da je u *vṛtiću* pojednostavljenje paradigme uzimanjem naglaska iz nominative umjesto u *vṛtiću*, isto tako i kod *čavlića* umjesto *čavlića*. Ti primjeri, dakako, nemaju nikakve ni s pojednostavljenjem paradigme, ni s jednačenjem naglaska dativa i lokativa. *Vṛtić-vṛtića* i *čavlić-čavlića* su stariji naglasni oblici, a sufix se *-ić* u nekim govorima sekundarno dulji pa dobivamo *vṛtić-vṛtića* i *čavlić-čavlića* (kao i općepošireno *mladić* prema čak. *mladić*). Dakle, primjeri *čavlića* i *čavlića* uopće nisu dio iste paradigme jer je jedno prema *čavlić*, a drugo prema *čavlić*. Škarić (2006: 145) fantazira o nekakvu "tronaglasnom supstratu", što je izmišljeno jer svi novoštokavci imaju 4 naglaska, a stariji tronaglasni sustav (s *˘*, *˘* i *˘*) nije isto što i Škarićev novoštokavski sustav bez *˘*. Na istom mjestu ispituje tobožnju neutralizaciju *˘* i *˘* na primjeru *mòžda* > *mòžda*, što je metodološki potpuno krivo jer se dotična riječ ima dvije naglasne varijante (*mòžda* i *mòžda*) pri čem potonja nema nikakve veze s "neutralizacijom" kratkoga uzlaznoga naglaska.

- Ivić, Pavle 1958, *Die serbokroatischer Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*. 's-Gravenhage: Mouton.
- Kapović, Mate (2004). Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30: 97-105.
- Kapović, Mate (2006) Dijalekti, standard i sociolingvistički aktivizam. Granić, Jagoda, ur., *Jezik i mediji. Jedan jezik : više svjetova*. Zagreb-Split: HDPL, 375-383.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šimundić, Mate (1971). *Govor Imotske krajine i Bekije*. (Djela ANUBiH 41, Odjeljenje društvenih nauka 26). Sarajevo: ANUBiH.
- Škarić, Ivo (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.

Adresa autora:

Odsjek za lingvistiku
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
mkapovic@ffzg.hr
<http://mudrac.ffzg.hr/~mkapovic>

CROATIAN STANDARD LANGUAGE – EVOLUTION OR REVOLUTION? THE PROBLEM OF CROATIAN ORTHOGRAPHY AND ORTHOEPY

The paper discusses the greatest problems of Croatian orthography and orthoepy – the problem of the writing of *č* and *ć*, the reflex of *jat* (*ije* and *je*) and the problem of Croatian standard accentuation. The situation in Croatian is compared to similar situations in other standard languages of the world. Some suggestions for the reforming of Croatian standard are criticized as well, mainly those of Ivo Škarić.

Key words: Croatian standard; *č* and *ć*; *ije* and *je*; reflex of *jat*; orthography; orthoepy; reform.